

Kazimierz KRUSZKA

Polskie Towarzystwo Statystyczne w Wielkopolsce

Polskie Towarzystwo Statystyczne (PTS), którego jubileusz 100-lecia działalności niedługo będziemy świętować, powstało w Krakowie w 1912 r. Wielką zasługą zrzeszonych w nim osób było wydanie w 1915 r. opracowania pt. *Statystyka Polski*, które w swej istocie było pierwszym rocznikiem statystycznym Polski w granicach przedrozbiorowych, uwzględniającym dane ze wszystkich trzech zaborów. Wśród współpracowników Zespołu Redakcyjnego tej publikacji był dr Marcin Nadobnik (Krzyżanowski, Kumaniecki, 1915), Wielkopoleśianin z urodzenia¹, pracujący wówczas w Krajowym Biurze Statystycznym we Lwowie (*Statystyczna karta...*, 2008). Można powiedzieć, że tak rozpoczęła się — trwająca do dziś — „przygoda” Wielkopolski z PTS.

OKRES MIĘDZYWOJENNY

Po wydaniu *Statystyki Polski* działalność PTS zamarła, co wiązało się z działaniami wojennymi. Po zakończeniu I wojny światowej nie podjęto próby przywrócenia aktywności PTS, ale stowarzyszenie nie zostało prawnie rozwiązane. Zainteresowani statystyką, głównie w aspekcie praktycznym, zaczęli się wów-

---

¹Urodził się w Wielichowie (obecnie pow. grodziski) (*Byli...*, 2006, s. 157).

czas skupiać w powstałym w 1917 r. Towarzystwie Ekonomistów i Statystyków Polskich (TEiSP), a zwłaszcza w działającej w nim Sekcji Statystyki. Wśród członków TEiSP największą część stanowili reprezentanci Warszawy, ale na liście z 1919 r. (*Ekonomista*, 1920) znajdowało się także sporo osób z Poznania. Byli wśród nich: ks. Stanisław Adamski (1875-1956)², Kazimierz Hącia (1877—1934)³, Witold Hedinger (1876—1932)⁴, Marcin Nadobnik (1883—1953)⁵, Stanisław Pernaczyński (1872—1930)⁶, Stefan Rosiński (1888—1964)⁷, Jan Rutkowski (1886—1949)⁸, Edward Taylor (1884—1964)⁹ i Stefan Zaleski

---

²Urodził się we wsi Zielonagóra (pow. szamotulski). Ukończył seminarium duchowne w Poznaniu. Po śmierci ks. Piotra Wawrzyniaka został patronem (prezesem) Związku Spółek Zarobkowych i Gospodarczych. W okresie powstania wielkopolskiego był komisarzem Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu (1918 i 1919). W latach 1919—1922 poseł na Sejm Ustawodawczy, w okresie 1922—1927 senator. Od września 1930 r. był biskupem diecezjalnym katowickim (*Wielkopolski Słownik...*, 1983, s. 19, 20).

³Studiował w Berlinie i Würzburgu, dr prawa i ekonomii. Przez wiele lat pracował w bankowości w Poznaniu, a w latach 1907—1914 był radnym miejskim. W 1919 r. został ministrem przemysłu i handlu w rządzie Ignacego Jana Paderewskiego (*Kto...*, 1994).

⁴Urodził się w Poznaniu. W 1918 r. delegat na Sejm Dzielnicowy w Poznaniu, w czasie powstania wielkopolskiego członek Naczelnej Rady Ludowej. W latach 1924—1930 przewodniczący Rady Miejskiej Poznania, senator RP II kadencji (1928—1930), konsul polski w Szwecji (*Wielkopolski Słownik...*, 1983, s. 246, 247).

⁵Statystyk i demograf. Ukończył gimnazjum w Poznaniu. Studiował filozofię, ekonomię i statystykę na uniwersytetach w Krakowie, Berlinie i Gryfii, gdzie uzyskał stopień doktora. Habilitował się na Uniwersytecie we Lwowie w 1920 r. Od 1919 r. na stałe związał się z Poznaniem (*Statystyczna karta...*, 2008, s. 227, 228).

⁶Urodził się we Wrześni. Studiował w Berlinie i Monachium, dr prawa i ekonomii. Znany działacz gospodarczy i społeczny, prezes Izby Przemysłowo-Handlowej i Kuratorium Wyższej Szkoły Handlowej (WSH) w Poznaniu, członek Rady Miejskiej w Poznaniu, członek Rady Głównej Powszechnej Wystawy Krajowej (PWK), organizator „Bratniej Pomocy Kupieckiej”, pierwszy ojciec Korporacji Akademickiej Hermesia (*Wielkopolski Słownik...*, 1983, s. 562).

⁷Ekonomista, specjalista w zakresie nauki o pieniądzu. Urodził się w Radomiu. Studia uniwersyteckie, zakończone uzyskaniem stopnia doktora, odbył we Lwowie i w Monachium. Od 1919 r. na stałe związany z Poznaniem. W końcu tego roku został naczelnikiem wydziału, a następnie dyrektorem Departamentu Przemysłu i Handlu w Ministerstwie b. Dzielnicy Pruskiej. W 1920 r. podjął pracę jako zastępca profesora na Uniwersytecie Poznańskim, a w późniejszych latach łączył ją z zajęciami na WSH i w Akademii Handlowej (AH) w Poznaniu. Habilitował się w 1930 r., tytuł profesora otrzymał w 1945 r. Po przekształceniu AH w WSE pracował w tej uczelni do 1951 r., zmuszony został do jej opuszczenia szykanami w okresie stalinowskim (*Byli...*, 2006, s. 204—207).

⁸Historyk gospodarczy, demograf. Urodził się w Warszawie. Maturę zdał we Lwowie, tutaj też odbył studia historyczne zakończone doktoratem w 1909 r. W latach 1909—1912 przebywał we Włoszech i Francji. W Paryżu studiował pod kierunkiem A. Landry, wybitnego przedstawiciela nowoczesnej demografii historycznej. Po powrocie do kraju podjął pracę w Krajowym Biurze Statystycznym we Lwowie, w czasie I wojny światowej przebywał w Wiedniu. Habilitował się na Uniwersytecie we Lwowie w 1917 r., a od maja 1918 r. do kwietnia 1919 r. pracował w kształtującym się wówczas GUS. Od wiosny 1919 r. związał się z Poznaniem, gdzie działał do śmierci (*Wielkopolski Słownik...*, 1983, s. 633, 634).

⁹Wybitny ekonomista, twórca tzw. poznańskiej szkoły ekonomicznej. Urodził się w Kielcach. Studiował na UJ, gdzie uzyskał stopień doktora praw w 1909 r. W latach 1909—1917 pracował w Wydziale Krajowym we Lwowie. W 1917 r. habilitował się na UJ z zakresu ekonomii i skarbowości. Od 1919 r. na stałe związał się z Poznaniem, gdzie został profesorem na Uniwersytecie Poznańskim (UP), a w 1926 r. również w WSH, radny miejski w Poznaniu w latach 1930—1932, działacz wielu towarzystw naukowych, współtwórca TEiSP w 1917 r. i PTE w 1945 r. (*Wielkopolski Słownik...*, 1983, s. 762, 763; *Byli...*, 2006, s. 253—262).

(1888—1959)¹⁰. Każda z tych osób, pojedynczo i w różnych gremiach, odgrywała ważną rolę w życiu społecznym, gospodarczym, politycznym, kulturalnym i naukowym Wielkopolski, a zwłaszcza jej stolicy, tudzież w skali całego odradzającego się państwa polskiego. Najbliżej statystyki znajdowali się Jan Rutkowski i Marcin Nadobnik, ale i pozostali działacze byli zawsze jej sprzymierzeńcami, doceniającymi i propagującymi metody ilościowej charakterystyki zjawisk.

Jan Rutkowski uznawany jest za pioniera i propagatora zastosowań metod statystycznych w badaniach historyczno-gospodarczych. Jego stosunek do tych metod, jako narzędzia bardzo przydatnego historykowi, w znacznej mierze ukształtował się w wyniku studiów demograficznych we Francji oraz pracy w urzędach statystycznych (Lwów, Warszawa). W Poznaniu, zwłaszcza jako profesor kierujący Katedrą Historii Gospodarczej na Uniwersytecie Poznańskim, przyczynił się do upowszechnienia instrumentarium statystycznego w działalności badawczej nad dziejami gospodarczymi Polski. Wychował też wielu uczniów powiększających ten dorobek.

Marcin Nadobnik, zmuszony ze względów politycznych do opuszczenia Wielkopolski, w 1909 r. wyjechał do Lwowa i przez 10 lat był pracownikiem naukowym w Krajowym Biurze Statystycznym, którym kierował prof. Józef Buzek. W 1919 r. przeniósł się do Warszawy, gdzie przez kilka miesięcy pracował na stanowisku naczelnika wydziału w GUS, którego był współorganizatorem. Jesienią tego roku został naczelnikiem Wydziału Budżetowego w Ministerstwie b. Dzielnicy Pruskiej w Poznaniu. W 1920 r. objął zorganizowaną przez siebie Katedrę Statystyki na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego, którego był współtwórcą. Był także współorganizatorem utworzonej w 1926 r. Wyższej Szkoły Handlowej (przekształconej w 1938 r. w Akademię Handlową; obecnie jest to Uniwersytet Ekonomiczny). Tutaj prowadził wykłady i seminarium ze statystyki, równoległe pracując na Uniwersytecie Poznańskim. Opublikował m.in. następujące prace: *Pierwszy spis ludności w Polsce* (1922), *Ludność Polski* (1922), *Niemcy w województwach zachodnich w świetle spisu ludności z 1931 r.* (1933), *Wyludnianie się wsi wielkopolskiej* (1937). W 1929 r. wydał podręcznik *Statystyka teoretyczna*, który odegrał wielką rolę w procesie dydaktycznym nie tylko w środowisku poznańskim (Kruszka, 2010).

Przywołać trzeba również działalność Zygmunta Zaleskiego¹¹, co prawda nie był członkiem TEiSP, ale przyczynił się wydatnie do rozwoju statystyki miej-

---

¹⁰ Ekonomista i demograf. Urodził się w Klonowcu (pow. radomski). W latach 1908—1913 studiował nauki społeczne w Genewie i Paryżu. W 1919 r. uczestniczył w pracach polskiej delegacji ekonomicznej na konferencję pokojową w Paryżu. W 1920 r. uzyskał stopień doktora nauk ekonomiczno-politycznych na UP. Tutaj rozpoczął pracę jako wykładowca i habilitował się w 1925 r., był dziekanem Wydziału Prawno-Ekonomicznego w latach 1929—1931, współpracował z prof. E. Taylorem. W 1938 r. przeniósł się do Warszawy (*Wielkopolski Słownik...*, 1983, s. 861,862).

¹¹ Z. Zaleski (1894—1940) urodził się w Gozdaninie k. Mogilna. Gimnazjum ukończył w Gnieźnie, studiował prawo i ekonomię w Kolonii, Berlinie i we Wrocławiu. Przed wybuchem powstania wielkopolskiego przyjechał do Poznania i uczestniczył w pracach Sejmu Dzielnicowego jako reprezentant ludności polskiej mieszkającej we Wrocławiu. Brał udział w tworzeniu władzy polskiej w oswoobodzonym Poznaniu. W listopadzie 1937 r. został wiceprezydentem Poznania. W 1939 r., z chwilą wybuchu II wojny światowej, wyjechał z Poznania (*Statystyczna karta...*, 2008, s. 230, 231).

skiej i powstania (reaktywowania) PTS w 1937 r.¹² Z chwilą utworzenia Urzędu Statystycznego Stołecznego Miasta Poznania w 1920 r. Z. Zaleski został jego dyrektorem. Rozwinął szeroko zakrojoną działalność badawczą i publikacyjną tego Urzędu. Był również inspiratorem zacieśnienia współpracy statystyków miejskich w Polsce. Pod jego kierunkiem rozpoczęto w 1923 r. wydawanie *Rocznika Statystycznego Stołecznego Miasta Poznania* oraz *Wiadomości Statystycznych Miasta Poznania*, a od 1923 r. także *Kroniki Miasta Poznania*.

Na forum ogólnym TEiSP działalność statystyków wielkopolskich nie była widoczna i dostrzegana, nawet z chwilą powstania Sekcji Statystycznej w końcu 1933 r.¹³ Podobnie jak większość statystyków polskich odczuwali oni potrzebę stworzenia własnej organizacji, na wzór istniejących w innych krajach. Dali temu wyraz już na starcie nowo zorganizowanego PTS. W skład Komisji Wykonawczej Komitetu Organizacyjnego PTS, powołanej w styczniu 1937 r., wszedł Z. Zaleski, a na Walnym Zgromadzeniu Konstytucyjnym PTS 31 października 1937 r. do Prezydium Zjazdu zaproszono prof. M. Nadobnika. W wyniku wyborów M. Nadobnik i Z. Zaleski zostali członkami Rady PTS (*Przegląd...*, 1938).

Statut PTS przewidywał powoływanie sekcji i oddziałów w ramach całego stowarzyszenia. Pierwszy powstał Oddział Śląsko-Dąbrowski (26 kwietnia 1938 r.), zorganizowany przez R. Buławskiego. Następnie utworzony został Poznański Oddział PTS (14 listopada 1938 r.). W skład jego Zarządu weszli: prof. M. Nadobnik (przewodniczący), dr J. Pilecki (sekretarz i delegat do RadyPTS), dr J. Rzóska — skarbnik. W programie prac tego Oddziału było badanie stosunków ludnościowych i gospodarczych Polski Zachodniej oraz kwestii niemieckiej w województwach poznańskim i pomorskim. Jeszcze w 1938 r. odbyło się zebranie naukowe Oddziału, na którym dr J. Rzóska przedstawił referat pt. *Przeobrażenia narodowościowe w Poznańskim w wieku XIX i po wojnie*. 18 i 19 marca 1939 r. obradował w Poznaniu V Zjazd Statystyków Miejskich poświęcony sprawom spisu powszechnego w miastach, którego współorganizatorami i uczestnikami byli niektórzy członkowie Poznańskiego Oddziału PTS.

---

¹² W Poznaniu działał w tym czasie również dr Rajmund Buławski (1892—1947), który był jednym z głównych inicjatorów odrodzenia PTS w 1937 r. Urodził się w Rogoźnie. Gimnazjum ukończył w Wągrowcu, w latach 1912—1916 studiował w Lipsku, Berlinie i Getyndze. W 1918 r. doktoryzował się z prawa, w 1945 r. habilitował się ze statystyki na UP. W latach 1920 i 1921 był zatrudniony w Urzędzie Statystycznym b. Dzielnicy Pruskiej. W końcu 1921 r. przeniósł się do Warszawy i pracował w GUS. Na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu w 1929 r. przygotował dział statystyczny w pawilonie rządowym. W 1933 r. wyjechał do Katowic, gdzie zorganizował Śląskie Biuro Statystyczne i został jego dyrektorem. W 1937 r. założył Śląsko-Dąbrowski Oddział PTS. Od 1939 r. mieszkał i działał w Krakowie (*Statystyczna karta...*, 2008, s. 221, 222).

¹³ Na liście członków rzeczywistych TEiSP, sporządzonej według stanu 31 grudnia 1937 r., znajdował się już tylko jeden przedstawiciel Wielkopolski, którym był wojewoda poznański Artur Maruszewski (*Ekonomista*, 1937).

W połowie 1939 r. (*Przegląd Statystyczny*, 1939) do PTS w Oddziale Poznańskim należeli: Florian Barciński (1901—1987)¹⁴, Olgierd Grzymałowski (1899—1940)¹⁵, Witold Misterek (1903—1997)¹⁶, Marcin Nadobnik, Stanisław Pawłowski (1882—1940)¹⁷, Jerzy Pilecki, Józef Rzóśka (1897—1972)¹⁸, Witalis Talejko, Stanisław Waszak (1906—1974)¹⁹, Zygmunt Zaleski, Julian Ziemiński, Franciszek Zeidler. Na Zwyczajnym Walnym Zgromadzeniu PTS w kwietniu 1939 r., którego obradom przewodniczył prof. M. Nadobnik, ponownie do Rady PTS wybrano M. Nadobnika i Z. Zaleskiego.

II WOJNA ŚWIATOWA

Wybuch II wojny światowej przerwał działalność PTS, pokrzyżował też plany i poplątał losy jego członków z Oddziału Poznańskiego. Informacje (które udało się dotąd zebrać) o tym, co działo się do początku 1945 r. z kilkoma osobami, spośród widniejących na wykazie, należącymi do PTS w Poznaniu, pozwalają zaledwie naszkicować fragmenty ich biogramów.

---

¹⁴ Urodził się w Skarżysku-Kamiennej, zmarł w Poznaniu. Geograf, ekonomista, absolwent UP (1927). Doktoryzował się tutaj w 1931 r., habilitował w 1945 r. Profesor UP, AH i WSE w Poznaniu, kierownik Katedry Geografii Ekonomicznej, rektor AH w latach 1948—1951. Przewodniczący Rady Naukowej Instytutu Geografii PAN w latach 1963—1969, członek Rady Naukowej GUS, dr h.c. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu (*Złota ...*, 2006, s. 9, 10).

¹⁵ Urodził się w Odessie. Inżynier rolnik, pracował w Poznaniu w fabryce H. Cegielskiego. Zasłużony działacz harcerstwa, uczestnik wojny polsko-rosyjskiej w 1920 r. i wojny obronnej w 1939 r. (*Polski Słownik...*, 1961).

¹⁶ Urodził się w Bydgoszczy, studiował na UP (1921—1925), wicestarosta Torunia (1927), pracownik ZUS w Poznaniu (1928—1939), po wojnie m.in. pracownik GUS (1959—1962). Pochowany na warszawskich Powązkach.

¹⁷ Urodził się w Dębowcu (pow. jasielski). Geograf, profesor UP od 1919 r., rektor tej uczelni w roku akademickim 1932/33, członek korespondent Polskiej Akademii Umiejętności od 1936 r., wiceprezydent Międzynarodowej Unii Geograficznej (1938). Zginął w Poznaniu, rozstrzelany przez hitlerowców w Forcie VII (*Wielkopolski Słownik...*, 1983, s. 560, 561).

¹⁸ Urodził się w Kamieńcu (pow. mogileński). Uczęszczał do Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu, skąd został relegowany za działalność patriotyczną; maturę zdał w Głogowie (1915). W czasie I wojny światowej został wcielony do armii pruskiej. Powrócił z wojny do Poznania, gdzie współorganizował powstanie wielkopolskie. W 1919 r. podjął studia historyczne i ekonomiczne na UP, przerywane udziałem w akcji plebiscytowej na Śląsku, w I i III powstaniu śląskim oraz w wojnie polsko-rosyjskiej. Studia ekonomiczne ukończył w 1923 r., a w 1926 r. uzyskał stopień doktora nauk ekonomiczno-politycznych. W latach 1930—1935 był posłem na Sejm RP, w 1939 r. wszedł do Rady m. Poznania. W latach 1936—1939 i 1945—1962 był związany pracą dydaktyczną z UP i AH oraz WSE w Poznaniu (*Byli...*, 2006, s. 217—219).

¹⁹ Statystyk i demograf. Urodził się w Sławsku Górnym pod Kruszwicą. Ukończył studia na Wydziale Prawno-Ekonomicznym UP w 1927 r. Stopień doktora uzyskał w 1945 r., habilitował się w 1951 r., a profesorem zwyczajnym został w 1969 r. Współpracownik prof. M. Nadobnika na UP, współtwórca i kierownik Katedry Statystyki WSE w Poznaniu (1950—1965), w latach 1936—1939 zastępca dyrektora Urzędu Statystycznego Stołecznego Miasta Poznania (dyrektorem był Z. Zaleski), naczelnik Miejskiego Biura Statystycznego w Poznaniu (1946—1950). Jego imię nosi jedna z ulic Inowrocławia (*Statystyczna karta...*, 2008, s. 229, 230).

Florian Barciński, od 1938 r. zastępca profesora w poznańskiej Akademii Handlowej, brał udział w wojnie obronnej i we wrześniu 1939 r. został wzięty do niewoli niemieckiej. Trafił do obozu jenieckiego w Lublinie, skąd udało mu się zbiec. Po ucieczce podejmował różne prace na Kielecczyźnie. W marcu 1945 r. powrócił do Poznania.

Olgierd Grzymałowski walczył w wojnie obronnej w 1939 r. jako ppor. wojsk kolejowych w 2. Batalionie Mostów Kolejowych, został wzięty do niewoli sowieckiej we Lwowie i osadzony w Starobielsku. Pamiętano mu zapewne to, że w 1915 r. był członkiem Naczelnictwa Harcerskiego w Kijowie, organizował służbę wywiadowczą POW na Wschodzie i uczestniczył w wojnie polsko-rosyjskiej w 1920 r. jako oficer techniczny pociągu pancernego „Bartosz Głowacki”. Został zamordowany przez NKWD w Charkowie.

Witold Misterek, jako porucznik rezerwy, został zmobilizowany w 1939 r. Brał udział m.in. w obronie Modlina, będąc dowódcą baterii w 67. Dywizjonie Artylerii Lekkiej. Wzięty do niewoli, był więźniem niemieckich oflagów (m.in. Oflagu VII A w Murnau). Po wojnie zamieszkał i pracował w Warszawie.

Marcin Nadobnik w 1940 r. został wysiedlony z Poznania do Generalnego Gubernatorstwa. Mieszkał w Warszawie i pracował w Biurze Statystycznym Ubezpieczalni Społecznej. Jednocześnie prowadził wykłady na tajnym Uniwersytecie Ziemi Zachodnich i prace badawcze na zlecenie Delegatury Rządu na Kraj. Po upadku powstania warszawskiego został wywieziony do obozu w Pruszkowie, a po wyjściu z niego pracował w Ubezpieczalni Społecznej w Miechowie. W marcu 1945 r. wrócił do Poznania.

Prof. Stanisław Pawłowski we wrześniu 1939 r. pomagał w zabezpieczeniu majątku Uniwersytetu Poznańskiego. W październiku został aresztowany i osadzony w więzieniu przy ul. Młyńskiej, skąd w połowie grudnia przeniesiono go do Fortu VII i 6 stycznia 1941 r. rozstrzelano (jego córka i jeden z synów zginęli w Oświęcimiu). 6 stycznia 2010 r. na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu odbyła się uroczystość nadania Collegium Geographicum imienia profesora Stanisława Pawłowskiego.

Dr Józef Rzóśka został wysiedlony do Generalnego Gubernatorstwa, przez cały czas okupacji hitlerowskiej działał w Armii Krajowej pod pseudonimem „Rektor” w ugrupowaniu „Obroza”. Redagował gazetki, prowadził tajne nauczanie (pod nazwiskiem Borzyszkowski), a w latach 1944 i 1945 był intendentem szpitala dla umysłowo chorych w Drewnicy pod Warszawą. W 1951 r. usunięty z Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Poznaniu i uwięziony. Zrehabilitowano go w 1956 r.

Witalis Talejko brał udział w wojnie obronnej 1939 r. jako porucznik. Wzięty do niewoli niemieckiej trafił do Oflagu II C Woldenberg. Trzeba tu nadmienić, że w tym samym obozie był również syn M. Nadobnika — por. Kazimierz Nadobnik, który — w uzgodnieniu z profesorami tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich w Warszawie (M. Nadobnikiem, J. Rutkowskim i S. Zaleskim)— prowadził tam seminarium statystyczne.

Stanisław Waszak w 1939 r. został wysiedlony do Generalnego Gubernatorstwa, przebywał w Ostrowcu Świętokrzyskim i Kielcach. Korzystając ze zbiorów Biblioteki Wydziału Statystycznego Magistratu Warszawy prowadził studia nad statystyką i demografią, których wyniki wykorzystał w późniejszej pracy naukowej. W 1945 r. wrócił do Poznania.

Zygmunt Zaleski zaraz po wybuchu wojny w 1939 r., prawdopodobnie w obawie przed represjami ze strony Niemców, wyjechał z Poznania na Wschodnie Kresy Polski. Niektóre źródła podają, że stamtąd został deportowany w głąb ZSRR, w okolice Mołogi k. Rybińska, gdzie zmarł jesienią 1940 r.

O życiu i działalności pozostałych członków PTS, których ujęto w ewidencji z połowy 1939 r., nie udało się dotąd znaleźć wiarygodnych informacji. Można przypuszczać, że były to osoby mniej znane i nie zapisały się w dostępnych źródłach.

LATA 1945—1981

W latach 1945 i 1946 PTS nie działało, a w Wielkopolsce jego członkowie i statystycy pozostający poza nim skupiali się głównie na budowaniu i rozwijaniu szkolnictwa akademickiego oraz prowadzeniu szeregu pilnych badań. Wspomnieć tu trzeba zwłaszcza M. Nadobnika i S. Waszaka.

Profesor Nadobnik powrócił do Poznania w marcu 1945 r. i ponownie objął kierownictwo Katedry Statystyki na Uniwersytecie Poznańskim, tworząc jednocześnie Katedrę Statystyki w poznańskiej Akademii Handlowej (obecnie Uniwersytet Ekonomiczny). Prowadzone przez niego seminarium statystyczne (na poziomie magisterskim i doktoranckim), obok kwestii metodologicznych, obejmowało przede wszystkim zagadnienia demograficzne, a także aplikacje metod statystycznych w badaniu różnych aspektów społeczno-ekonomicznego życia regionu i kraju. Z kręgu jego uczestników wywodziło się wielu znanych później profesorów i menadżerów.

Również w 1945 r. na Uniwersytet Poznański wrócił S. Waszak. Po uzyskaniu w tymże roku stopnia doktora, pracował jako adiunkt w Katedrze Statystyki kierowanej przez M. Nadobnika. Do praktyki statystycznej włączył się w połowie 1946 r., gdy został naczelnikiem Miejskiego Biura Statystycznego w Poznaniu, którym kierował przez cały czas jego istnienia, czyli do kwietnia 1950 r.

Kiedy na wniosek prof. Stefana Szulca²⁰, ówczesnego dyrektora (prezesa) GUS, w marcu 1947 r. reaktywowane zostało PTS, zarówno M. Nadobnik jak i S. Waszak potwierdzili swoje członkostwo w tej organizacji. Podobnie postąpił prof. August Zierhoffer²¹, a nowym członkiem został Feliks Wu-

---

²⁰ Zaliczamy go też do Wielkopolan, gdyż urodził się w miejscowości Prażuchy k. Kalisza (*Słownik...*, 1998, s. 326).

²¹ Przed wojną był członkiem Oddziału Lwowskiego PTS. W marcu 1945 r. wyjechał do Przemyśla, a po przeniesieniu do Poznania objął Katedrę Geografii na UP.

jec²². Dołączył do nich prof. Jan Czekanowski (1882—1965)²³, który od maja 1946 r. kierował Katedrą Antropologii na Uniwersytecie Poznańskim. Zgromadzenie PTS w Warszawie 15 czerwca 1947 r. wybrało dra S. Waszaka na zastępcę członka Zarządu²⁴, a J. Czekanowskiego i M. Nadobnika — na członków Rady PTS. W 1949 r. na Walnym Zgromadzeniu w Warszawie J. Czekanowski i M. Nadobnik ponownie zostali wybrani do Rady PTS (*Polskie Towarzystwo...*, 1992).

Wspomniana grupa wielkopolskich członków PTS nie rozwinęła szerszej działalności, którą (podobnie jak w całym PTS) ograniczały przede wszystkim ówczesne warunki polityczne. W szczególności wpłynęły na to szykany wobec M. Nadobnika²⁵, któremu zarzucano „brak klasowego ujęcia treści wykładów” i zmuszono do przejścia na emeryturę w 1951 r. Po likwidacji PTS i utworzeniu Sekcji Statystyki w Polskim Towarzystwie Ekonomicznym (PTE) statystycy wielkopolscy zaczęli grupować się w tej organizacji.

Sekcja Statystyki PTE w Poznaniu powstała 7 maja 1953 r. Pod koniec 1954 r. miała ona 17 członków, a przewodniczył jej prof. S. Waszak. Działalność tej sekcji nie zaznaczyła się specjalnymi dokonaniem, ale wskazywała na istnienie grupy osób szczególnie zainteresowanych teorią i praktyką statystyczną. Tworzyła ona forum wymiany poglądów i doświadczeń. Rosnąca rola statystyki w kształceniu akademickim i praktycznych zastosowaniach, utworzenie terenowych organów statystyki państwowej — to były czynniki sprzyjające rozwojowi sekcji, która w 1968 r. przekształciła się w Sekcję Statystyki i Ekonometrii. Do 1976 r. kierował nią prof. Tadeusz Puchalski, a później — aż do jej likwidacji w ramach Poznańskiego Oddziału PTE — prof. Zbigniew Czerwiński. Sekretarzami byli kolejno: dr Kazimierz Kruszka, dr Wojciech Sikora i dr Emil Panek (*Statystyczna karta...*, 2008). W końcowym okresie istnienia tej sekcji należało do niej 28 członków PTE. Byli to przede wszystkim pracownicy wyższych uczelni i urzędów statystycznych. Większość z nich zapisała się do reaktywowanego w 1981 r. PTS, nie zawsze rezygnując z przynależności do PTE.

---

²² Przed wojną nauczyciel w Łabiszynie, a od 1934 r. kierownik szkoły w Sławsku Wielkim (w pobliżu tej miejscowości urodził się prof. S. Waszak).

²³ Uczony o światowej sławie, twórca nowej metody taksonomicznej (tzw. tablicy i diagramu Czekanowskiego), autor pierwszego podręcznika statystyki matematycznej w naukach biologicznych. Jego szczególną zasługą było wprowadzenie metod statystycznych do instrumentarium badawczego w antropologii, etnografii i językoznawstwie. Wiceprezes PTS w latach 1937—1939. Doktor h.c. Uniwersytetu Wrocławskiego i UAM w Poznaniu. Jego imię nosi jedna z ulic Poznania (*Statystyczna karta...*, 2008).

²⁴ Powierzono mu też zorganizowanie Poznańskiego Oddziału PTS.

²⁵ Prof. M. Nadobnik sympatyzował z ruchem ludowym i w tym też duchu wychował swego syna Kazimierza (absolwenta UP, więźnia oflagu, pierwszego po wyzwoleniu wiceprezydenta Poznania), który z powodów politycznych został aresztowany i osadzony w Rawiczu (zrehabilitowano go w 1956 r.). Ojcem chrzestnym wnuczki profesora — Wandy Nadobnik (córki Kazimierza) — był Stanisław Mikołajczyk.

PO REAKTYWACJI PTS W 1981 R.

Zgromadzenie Założycielskie PTS odbyło się w Warszawie 16 kwietnia 1981 r. Jako przedstawiciele środowiska statystyków wielkopolskich uczestniczyli w nim mgr Witold Grodzki (1936—2007)²⁶ i dr Kazimierz Kruszka²⁷. W ten sposób rozpoczął się nowy etap działalności PTS w regionie wielkopolskim. Na wniosek grupy inicjatywnej powołany został Oddział PTS w Poznaniu, który pod koniec 1981 r. liczył 20 członków (w większości byli to pracownicy naukowcy), a jego siedziba znajdowała się w budynku ówczesnej Akademii Ekonomicznej (obecnie Uniwersytet Ekonomiczny). Radę Oddziału tworzyli²⁸: dr K. Kruszka (przewodniczący), doc. dr Stefan Abt (zastępca przewodniczącego), dr Jerzy Muzalewski (sekretarz), Bogumił Ziółek (skarbnik) i doc. dr Stanisław Wierchosławski (członek). Skład Komisji Rewizyjnej był następujący: doc. dr Mieczysław Kędelski (przewodniczący), dr Krystyna Gorzelańczyk i dr Helena Poetschke (członkinie). Po przejściu J. Muzalewskiego do Oddziału PTS w Bydgoszczy (w 1987 r.) sekretarzem RO w Poznaniu była dr Walentyna Ignaczyk (obecnie profesor Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu). W następnych kadencjach do Rady Oddziału należeli również: prof. Iwona Roeske-Słomka, dr Aleksandra Witkowska i prof. Józef Garczarczyk. W 1992 r. siedzibę Oddziału przeniesiono do budynku Urzędu Statystycznego w Poznaniu.

W końcu 1993 r. Poznański Oddział PTS liczył 42 członków, którzy rekrutowali się głównie spośród pracowników naukowych Akademii Ekonomicznej oraz urzędów statystycznych w Poznaniu i Lesznie. W 1994 r. przyjęto do niego 9 pracowników Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Koninie i pod koniec 1995 r. do Oddziału Poznańskiego PTS należało 68 osób. We wrześniu 2000 r. do PTS wstąpiło 23 pracowników zatrudnionych w kaliskim Oddziale Urzędu Statystycznego w Poznaniu, a w końcu tegoż roku Poznański Oddział PTS liczył 99 członków.

W latach 1982—2000 istniał również Oddział PTS w Pile. Do Rady Oddziału w początkowym okresie jego działalności należeli: Barbara Cichoń (przewodnicząca), Marian Galus (zastępca przewodniczącej), Konrad Skórczewski (sekretarz), Ryszard Henclewski (skarbnik) i Ksawery Ryń (członek). Komisja Rewizyjna działała w składzie: Teresa Wilgusz (przewodnicząca), Irena Florczak i Wioletta Andrzejewska (członkinie). Później w składzie RO byli: Elżbieta Zaremba, Anna Pawlikowska, Renata Walkowiak i Jadwiga Ciechacka, a w Komisji Rewizyjnej: Irena Jadach, Alicja Rycyk i Władysław Bykowski. Na

---

²⁶ Wówczas kierownik Wydziału Koordynacji Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Poznaniu. Zasłużony pracownik statystyki publicznej i działacz PTS (*Statystyczna karta...*, 2008, s. 225).

²⁷ Wtedy adiunkt w Katedrze Statystyki Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.

²⁸ S. Abt (1937—2002), M. Kędelski (1946—1998), J. Muzalewski (1940—1998), B. Ziółek (1930—1992) (*Statystyczna karta...*, 2008), S. Wierchosławski (1926—2009), członek honorowy PTS od 2005 r. (*Studia...*, 2009).

początku 2000 r. uchwałą Rady Głównej PTS Oddział Pilski został zlikwidowany, a część jego członków przeszła do Oddziału Poznańskiego.

We władzach naczelnych Towarzystwa Poznański Oddział PTS był reprezentowany od momentu jego reaktywacji w 1981 r. Członkiem Tymczasowej Rady Głównej w latach 1981 i 1982 został dr Kazimierz Kruszka, którego później wybierano do Rady Głównej PTS we wszystkich kadencjach, gdzie pełnił też szereg funkcji w jej kierownictwie; był członkiem Prezydium RG PTS (1990—1994), wiceprezesem PTS (1994—2000), sekretarzem (2000—2005) i prezesem PTS (2005—2010). Członkami Rady Głównej PTS z Wielkopolski byli również mgr Bogumił Ziółek (w latach 1982—1985), prof. Jan Paradysz (w kadencji 1994—2000) i prof. dr hab. Bronisław Ceranka (w kadencji 2000—2005). Dwukrotnie (w latach 1994—2000 i 2000—2005) przewodniczącym Głównej Komisji Rewizyjnej PTS był dr Marian Kucharski. W skład Sądu Koleżeńskiego PTS w latach 1994—2000 wchodził mgr Czesław Jerzak, a w kadencji 2005—2010 zastępcą przewodniczącego tego Sądu był dr hab. Andrzej Młodak.

W aktualnej strukturze Poznański Oddział PTS liczy 114 członków (stan w połowie 2011 r.). Największą grupę (67 osób) wśród nich stanowią zamieszkali (pracujący) w Poznaniu. Z rejonu Kalisza jest 14 osób, z Kościana — 12, z Piły — 11 i z Konina — 10. W ogólnej liczbie należących do PTS w Poznaniu znajduje się 54 pracowników naukowych wyższych uczelni (według głównego miejsca pracy), w służbach statystyki publicznej pracuje 43 członków, a pozostali (17 osób) są nauczycielami szkół średnich lub emerytami. Z ewidencji Oddziału PTS w Poznaniu wynika, że tylko 9 jego członków nie ma wykształcenia magisterskiego, a wśród pozostałych są 32 osoby ze stopniem naukowym doktora i 24 ze stopniem doktora habilitowanego.

W tym samym okresie rozszerzał się też krąg wyższych uczelni reprezentowanych w Poznańskim Oddziale PTS. 30 czerwca 2011 r. na liście jego członków znajdowało się 31 pracowników naukowych z Uniwersytetu Przyrodniczego, 17 z Uniwersytetu Ekonomicznego, 3 z Uniwersytetu im. A. Mickiewicza i po 1 pracowniku z Politechniki Poznańskiej, Uniwersytetu Medycznego oraz Wyższej Szkoły Zarządzania i Bankowości w Poznaniu. W większości należeli oni również do działających w ramach PTS Sekcji Klasyfikacji i Analizy Danych oraz Sekcji Statystyki Matematycznej.

Od 28 stycznia 2010 r. Rada Oddziału PTS w Poznaniu działa w składzie: dr hab. prof. UEP Elżbieta Gołata (przewodnicząca), dr Tomasz Klimanek (zastępca przewodniczącej), dr hab. prof. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Kaliszu Andrzej Młodak (sekretarz), mgr Aleksandra Śliwa (skarbnik) oraz dr Kazimierz Kruszka, prof. dr hab. Mirosław Krzyśko i prof. dr hab. Iwona Roeske-Słomka (członkowie). Komisję Rewizyjną tworzą: dr Krystyna Gorzelańczyk (przewodnicząca), dr Karol Andrzejczak (zastępca przewodniczącej) i mgr Marek Magdziarek (członek). Spośród członków Oddziału PTS w Poznaniu do władz naczelných na kadencję 2010—2014 wybrani zostali: do Rady Głównej — prof. dr hab. Bronisław Ceranka, dr Kazimierz Kruszka i prof.

dr hab. Mirosław Krzyśko, a zastępcą przewodniczącego Sądu Koleżeńskiego został ponownie dr hab. Andrzej Młodak.

Po 1981 r. PTS w Wielkopolsce rozwijało się nie tylko w wymiarze organizacyjnym, ale również pod względem prowadzonej działalności statutowej. Znamioną i ważną cechą, a zarazem czynnikiem tego rozwoju była współpraca pomiędzy członkami reprezentującymi teorię i praktykę statystyczną, indywidualnie lub w ramach instytucjonalnych. PTS, również w Wielkopolsce, dla naukowców i pracowników urzędów statystycznych było i jest nadal niezastąpionym forum twórczej wymiany myśli i doświadczeń. Daje ono wiele możliwości prezentacji środowiska statystyków w regionie i w kraju, a także sprzyja wydatnie tworzeniu przyjaznej atmosfery wokół badań statystycznych i ułatwia upowszechnianie oraz właściwą interpretację ich wyników.

Obszerniejsza charakterystyka działalności statutowej PTS w Wielkopolsce wymagałaby odrębnego opracowania. W tym miejscu ograniczymy się jedynie do wymienienia kilku istotnych jej przejawów i form. Najczęściej były to odczyty i referaty na ogólnych zebraniach Oddziału. Organizowano też wykłady otwarte, seminaria i konferencje naukowe, wystawy okolicznościowe i wystąpienia w środkach masowej komunikacji, a także wykorzystywano inne możliwości promocji i popularyzacji statystyki, nie zaniedbując również działalności publikacyjnej. Za pośrednictwem Biura Badań i Analiz Statystycznych przy RG PTS przeprowadzono kilka badań na zlecenie jednostek samorządu terytorialnego (głównie na rzecz Urzędu m. Poznania) oraz podejmowano działania eksperckie i konsultacyjne. Dość często prowadzone były szkolenia i warsztaty dla członków PTS i innych uczestników (dziennikarzy, samorządowców, przedstawicieli biznesu itp.). Należy również wspomnieć o bardzo istotnych kontaktach z młodzieżą akademicką i uczniami szkół średnich, a zwłaszcza ze studenckimi kołami naukowymi i szkołami ponadgimnazjalnymi (*Wielkopolski Konkurs...*, 2011).

Poznański Oddział PTS od 1981 r. współpracował z Urzędem Statystycznym w Poznaniu i Katedrą Statystyki UEP, a następnie również z innymi jednostkami dydaktycznymi uczelni wielkopolskich. Na podkreślenie zasługują także związki PTS z innymi stowarzyszeniami (Polskie Towarzystwo Demograficzne, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk), ośrodkami badawczymi (np. Centrum Statystyki Regionalnej) oraz agendami samorządu terytorialnego (Kruszka, 1995, 2010).

Można sądzić, że dorobek Poznańskiego Oddziału PTS, jego potencjał i doświadczenie oraz przysłowiowa wielkopolska solidność były przesłankami do decyzji Rady Głównej PTS o powierzeniu temu środowisku organizacji Kongresu Statystyki Polskiej, który ma się odbyć w Poznaniu w dniach od 18 do 20 kwietnia 2012 r. Należy mieć nadzieję, że będzie to jedno z najważniejszych wydarzeń w obchodach setnej rocznicy powstania PTS.

Refleksja osobista

Czasem trudno uwierzyć, że dzieje PTS w Wielkopolsce to już blisko stuletnia historia, w której się samemu uczestniczyło przez prawie pół wieku i spotkało na jej szlaku bardzo wiele osób wymienionych w tym szkicu. Patrząc z tej perspektywy na minione lata można śmiało stwierdzić, że nawiązywać do jego historii warto i trzeba. Zwłaszcza dlatego, że dorobek ogólny wielkopolskich członków PTS oraz wysiłek i zasługi poszczególnych ludzi tworzących jego historię, z pewnością zasługują na upamiętnienie i twórcze wykorzystanie.

PTS jest już bliskie jubileuszu 100-lecia swego istnienia i niemało przeżyło. Nie oznacza to jednak, że jest przeżytkiem lub skansenem. Wręcz przeciwnie, jest to organizacja nadal potrzebna i vitalna, stale odmładzająca się przez nowo wstępujących w jej szeregi, podejmująca wyzwania czasu i realizująca zadania w formach do niego adekwatnych. Świętując jubileusz PTS nie można jednak zapominać o perspektywie nowego wieku działalności. Trzeba zastanowić się nad strategią i formułą jej rozwoju. Kolejne sukcesy powinny być większe od dotychczasowych, czego szczerze życzymy wszystkim członkom PTS, całemu Towarzystwu i jego Oddziałowi w Poznaniu!

---

dr **Kazimierz Kruszk**a — *Urząd Statystyczny w Poznaniu, Rada Główna PTS*

LITERATURA

- Byli w śród nas* (2006), red. Z. Knakiewicz, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań
- Ekonomista* (1920), t. II
- Ekonomista* (1937), t. IV
- Kruszka K. (2010), *Myśl i praktyka statystyczna w Wielkopolsce*, [w:] *Pomiar i informacja w gospodarce*, red. E. Gołata, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu”, nr 149, Wydawnictwo UEP, Poznań
- Kruszka K. (1995), *Statystyka w regionie, region w statystyce*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 7
- Krzyżanowski A., Kumaniecki K. (1915), *Statystyka Polski*, PTS, Kraków
- Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej* (1994), red. J. M. Majchrowski, Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”, Warszawa
- Polskie Towarzystwo Statystyczne 1912—1992* (1992), PTS, Warszawa
- Polski Słownik Biograficzny* (1961), t. 9, PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków
- „Przegląd Statystyczny” (1938), t. I
- „Przegląd Statystyczny” (1939), t. II
- Słownik Biograficzny Statystyków Polskich* (1998), GUS i PTS, Warszawa
- Statystyczna karta historii Poznania* (2008), red. K. Kruszk, Urząd Statystyczny w Poznaniu, Poznań
- Studia Demograficzne* (2009), nr 1/155
- Wielkopolski Konkurs „Statystyka mnie dotyka”* (2011), oprac. E. Bogacka, „Wiadomości Statystyczne”, nr 7/8
- Wielkopolski Słownik Biograficzny* (1983), PWN, Warszawa-Poznań
- Złota Księga 80-lecia Akademii Ekonomicznej w Poznaniu* (2006), Wydawnictwo HELION, Gliwice

SUMMARY

Polish Statistical Association (PTS) was established in Kraków in 1912. The history of the PTS in Wielkopolska region began in 1915. The study shows the stages with particular emphasis on those persons who have formed the organization and its leaders. The four compartments were extracted: the interwar period (1915—1939), World War II (1939—1945), post-war period (1945—1981) and the period after PTS reactivation in 1981.

РЕЗЮМЕ

Польское статистическое общество (ПСО) было образовано в Кракове в 1912 г. История ПСО в Велькопольской области началась в 1915 г. Статья представляет очередные ее этапы с особым учетом людей, которые ее образовали в районе и в руководстве ПСО. В периодизации были выделены 4 этапа: межвоенный период (1915—1939), Вторая мировая война (1939—1945), послевоенный период (1945—1981) и после реактивации ПСО в 1981 г.